

ФИЛОЛОГИЯ

УДК 655.28.021(031.021.4)

М. В. Трус, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры (БДТУ)

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ «МАКСІМ БАГДАНОВІЧ»: ТРАДЫЦЫЙНЫЯ І НАВАТАРСКІЯ ПАДЫХОДЫ ПРЫ ПАДРЫХТОЎЦЫ ВЫДАННЯ

У публікацыі разглядаюцца гісторыя, канцэптуальныя падыходы пры стварэнні персанальнай літаратурнай энцыклапедыі «Максім Багдановіч» (2011). У поле ўвагі даследчыка прыцягваецца вопыт беларускай і замежнай энцыклапедыстыкі, захаванне стваральнікамі энцыклапедыі зместавага канона выданняў падобнага роду. Робіцца акцэнт на ажыццёўленых наватарскіх ідэях, адпаведнасці праекта актуальным пытанням сучаснай інфармацыйна-культурнай прасторы.

The article dwells upon the history and conceptual approaches to the creation of the personal literature encyclopedia «Maxim Bagdanovich» (2011). The research domain involves the experience of Belarusian and foreign encyclopaedistics and preserving of the informative cannon of such editions. The author highlights the personified innovative ideas, correspondence of the project to actual questions of the up to date informative and cultural space.

Уводзіны. Персанальныя літаратурныя энцыклапедыі – гэта выданні энцыклапедычнага жанру, цалкам прысвечаныя аднаму пісьменніку, у якіх дэталёва пададзены біяграфія, творчасць, а таксама гісторыя іх даследавання і шматбаковага асэнсавання.

Выданне «Максім Багдановіч» (2011) стала 3-й беларускай персанальнай энцыклапедыяй. Аўтар гэтых радкоў з’яўляўся навуковым рэдактарам, адным са складальнікаў (разам з І. У. Саламевічам) і аўтараў, членам рэдкалегіі энцыклапедыі, таму прапанаваная публікацыя – плён уласнага аналітычнага асэнсавання, адна з першых спроб акрэсліць месца выдання ў айчынай і замежнай энцыклапедыстыцы.

Беларускія і замежныя (рускія, украінскія) вучоныя спарадычна звярталіся да праблемы выдання персанальных літаратурных энцыклапедыяў. Наяўны вопыт крытычных падыходаў прадэманстраваны ў паасобных артыкулах; гэта, як правіла, рэцэнзіі і водгукі, апублікаваныя ў перыёдыцы [5; 8–10]. Па нашых звестках, на сённяшні дзень абаронена толькі адна кандыдацкая дысертацыя па гэтай праблематыцы ў Маскве (аўтар – Наталля Малафеева).

Асноўная частка. На Захадзе персанальныя энцыклапедыі ўпершыню ўбачылі свет у канцы XIX ст., найбольшае іх распаўсюджанне прыйшлося на XX ст. Вынікам працы літаратуразнаўцаў, мастацтвазнаўцаў, гісторыкаў сталі энцыклапедыі, энцыклапедычныя даведнікі, прысвечаныя Р. Бёрнсу, Ч. Дзікенсу, У. Блэйку, Ф. Кафку, У. Тэкерэю, Ф. Шылеру і іншым пісьменнікам. Паказальны прыклад: калі ў 1952 г. выйшла Шэкспіраўскай энцыклапедыя, гэта была падзея і сапраўднае свята не толькі

для Вялікабрытаніі, але і для ўсяго цывілізаванага свету.

Праца над першай персанальнай літаратурнай энцыклапедыяй на тэрыторыі былога СССР – Пушкінскай – была распачата ў 1930-я гг., але на сённяшні дзень мы маем магчымасць азнаёміцца толькі з этапнымі вынікамі гэтага маштабнага праекта.

У савецкі час першым даведачным выданнем падобнага кшталту быў Шаўчэнкаўскі слоўнік у 2 тамах (1976–1977), падрыхтаваны Інстытутам літаратуры імя Т. Р. Шаўчэнкі.

Адной з лепшых у гісторыі еўрапейскай энцыклапедыстыкі лічыцца Лермантаўская энцыклапедыя (1981), праца над якой вялася ў Інстытуце рускай літаратуры (Пушкінскім доме) з 1958 г. Выданне абагульніла напрацоўкі лермантазнаўства, стала ўзорам для даведачнай літаратуры ў савецкай і постсавецкай інфармацыйна-культурнай прасторы. Тэматычныя блокі энцыклапедыі складаюць своеасаблівы зместавы канон персанальных літаратурных энцыклапедыяў: агульныя звесткі пра жыццё і творчасць, радавод, літаратурнае і побытавае акружэнне, паслядоўнікі, даследчыкі, асэнсаванне сюжэтаў і вобразаў у розных відах мастацтва, асаблівасці паэтыкі, сувязі М. Ю. Лермантава з замежнымі літаратурамі, лермантаўскія мясціны і інш. Кожнаму твору адведзены асобны артыкул.

Значнымі падзеямі не толькі рэспубліканскага, але і агульнасаюзнага ўзроўняў стала выданне беларускіх даведнікаў: персанальнага літаратурнага «Янка Купала» (1986) і персанальнага культуралагічнага, мастацтвазнаўчага «Францыск Скарына і яго час» (1988). Адзначым парадаксальнасць афіцыйнага жанравага вызначэння гэ-

тых фундаментальных прац: «энцыклапедычны даведнік» на вокладцы і «энцыклапедыя» ў анатацыі ці ва ўступным артыкуле.

Так, у анатацыі да выдання, прысвечанага класіку беларускай літаратуры, чытаем: «Янка Купала» – першая на Беларусі персанальная энцыклапедыя. Асвятляе асноўныя моманты жыцця і творчасці народнага паэта Беларусі. У ёй змешчана 3095 артыкулаў. Гэта артыкулы, прысвечаныя творам паэта, праблемныя артыкулы пра творчасць Я. Купалы, лірыку, драматургію, публіцыстыку, паасобныя жанры, вобразы, пра сувязі паэта з рускай літаратурай, літаратурамі народаў СССР і замежных краін, пра ўвасабленне купалаўскай тэмы ў выяўленчым мастацтве, музыцы, тэатры, кіно. Кніга багата ілюстравана».

Ва ўступным артыкуле да энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына і яго час» адзначаецца, што гэта «...другая на Беларусі персанальная энцыклапедыя (пасля Купалаўскай). <...> Даведнік фактычна з'яўляецца падраўнакам развіцця скарыназнаўства ў краіне. У кнізе 728 артыкулаў. Змешчаны артыкулы пра ўсе выданні Ф. Скарыны, у якіх даецца аналіз структуры выдання і паліграфічны асаблівасцей выканання, гісторыі знаходкі і вывучэння, інфармацыя аб наяўнасці выдання ў кнігазборках краіны і за мяжой; артыкулы пра мастацкае аздабленне выданняў, іх графічную арнаментыку, а таксама пра кожную з кніжных гравюр. Шэраг артыкулаў прысвечаны гістарычным дзеячам і геаграфічным месцам, якія неаднаразова сустракаюцца ў тэкстах скарынінскіх прадмоў і пасляслоўяў. Частку матэрыялаў даведніка складаюць абагульняльныя артыкулы пра кнігавыдавецкую, асветніцкую, літаратурную дзейнасць Ф. Скарыны, у якіх разглядаецца яго філасофска-этычныя, дзяржаўна-прававыя, эстэтычныя погляды, патрыятызм» [18, с. 5].

Новае жыццё расійская практыка падрыхтоўкі і выпуску персанальных літаратурных энцыклапедыяў атрымала ў пачатку 1990-х гг. На гэты працэс накладвалі адбітак шэраг акалічнасцей найноўшай гісторыі: камерцыялізацыя кніжнай справы, неабходнасць мабільна рэагаваць на патрэбы і запыты чытача, канкурэнцыя на рынку кніжнай прадукцыі і інш.

Адзін з прыкладаў квазівыданняў новага пакалення – «Пушкінская энцыклапедыя. 1799–1999» (1999), якая выйшла да 200-гадовага юбілею паэта і ўяўляе сабой падарункавы багата ілюстраваны варыянт даведчнай літаратуры. Выданне змяшчае біяграфію А. С. Пушкіна, храналагічны агляд яго творчасці, успаміны сучаснікаў, звесткі пра акружэнне паэта, прамовы і артыкулы пісьменнікаў, прысвечаныя класіку рускай літаратуры.

Расійскую серыю аўтарскіх персанальных энцыклапедыяў распачала «Краткая ахматовская

энцыклапедыя: от А до Я» (1991) С. Умнікава [19]. Эстафету падхапілі аўтары выданняў, прысвечаных жыццю і творчасці М. Булгакава [14], М. Гоголя [15], Ф. Дастаеўскага [1], В. Шукшына [16] і інш.

У другой палове 1990-х гг. расійская энцыклапедыстыка прадставіла новы жанр універсальнай даведчнай літаратуры – персанальна-рэгіянальны літаратурны энцыклапедыі. Так, у Арэнбургу ў 1997 годзе ўбачылі свет адразу тры выданні Арэнбургскай трылогіі: Пушкінская [4], Талстоўская [2] і Шаўчэнкаўская [3] энцыклапедыі, падрыхтаваныя Л. Бальшаковым. Традыцыі краязнаўства падмацаваны выданнямі – плёнам калектыўнай працы даследчыкаў «Пушкінская энцыклапедыя «Михайловское» (Масква, 2003), «Замятинская энцыклапедыя. Лебедянский контекст» (Тамбоў, Ялец; 2004), Шукшынская энцыклапедыя (т. 1–2, Барнаул, 2005). Сёння вядзецца праца па стварэнні Прышвінскай, Розанаўскай, Хлебнікаўскай, Чэхаўскай, Ясенінскай энцыклапедыяў.

Энцыклапедыя «Максім Багдановіч» (2011), падрыхтаваная да 120-годдзя класіка літаратуры выдавецтвам «Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі», стала 3-й беларускай персанальнай энцыклапедыяй пасля выданняў «Янка Купала» і «Францыск Скарына».

Выданне «Максім Багдановіч» стала прадэўжальнікам зместавага канона персанальных літаратурных энцыклапедыяў: тут прадстаўлены агульныя звесткі пра жыццё і творчасць паэта, радавод, літаратурнае акружэнне, паслядоўнікі, даследчыкі, асэнсаванне сюжэтаў і вобразаў у розных відах мастацтва і інш. Кожнаму твору прысвечаны асобны артыкул. Энцыклапедыя ўтрымлівае багаты візуальны матэрыял: фотаздымкі, рэпрадукцыі партрэтаў М. Багдановіча і ілюстрацыяў да яго твораў і інш.

Традыцыйнае цэласнае, міфалагізаванае ўспрыманне асобы і творчасці М. Багдановіча для шырокай чытацкай аўдыторыі, як правіла, трымаецца сілавога поля вядомых метафарычных вызначэнняў: «пясняр чыстай красы» (А. Луцкевіч), «госць з высокага неба» (А. Смоліч), «Страцім-лебедзь беларускай літаратуры» (А. Лойка), «беларускі Ікар» (Р. Лубкіўскі), «загадка Максіма Багдановіча» (М. Стральцоў) і інш. Энцыклапедыя як універсальны збор матэрыялаў пра жыццё і творчасць пісьменніка, акружэнне, эпоху, шматбаковае асэнсаванне пакінутага ў мастацтве слова, іншамоўнае перастварэнне заклікана трымацца яго вялікасці факта, выверанай і дакладнай інфармацыі, аб'ектыўнасці. Разам з тым, многія тэмы, прадстаўленыя ў дадзеным выданні, распрацаваны ўпершыню, а таму часта носяць адкрыты, часам дыскусійны характар.

У гісторыі стварэнне энцыклапедыі былі свае вехавыя моманты. Так, у 1987 г. па ініцыятыве загадчыка рэдакцыі БелСЭ імя П. Броўкі І. У. Саламевіча пачалася праца над выданнем. Даследчыкам быў складзены слоўнік, запрошаны да супрацоўніцтва вядучыя багдановічазнаўцы.

Ініцыятыва І. У. Саламевіча насіла прыватны характар, не была аформлена арганізацыйна, падмацавана фінансава; да гэтага дадаваўся яшчэ шэраг неспрыяльных абставін аб'ектыўнага характару, таму ў пачатку 1990-х гг. праца над энцыклапедыяй была спынена, а падрыхтаваныя артыкулы леглі ў архіў выдавецтва.

Толькі ў 2008 г. па ініцыятыве навукоўцаў НАН Беларусі, супрацоўнікаў Літаратурнага музея М. Багдановіча, Нацыянальнага архіва, выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта справу ўдалося рэанімаваць. Былі накіраваны лісты ў Міністэрства інфармацыі і Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь з просьбай аб садзейнічанні ў справе падрыхтоўкі і выдання энцыклапедыі.

Нарада ініцыятыўнай групы прайшла 9 красавіка 2008 г. у музеі паэта. На грамадскіх пачатках навуковым рэдактарам, каардынатарам будучага выдання быў абраны былы дырэктар Літаратурнага музея М. Багдановіча, кандыдат філалагічных навук, дацэнт БДУ М. В. Трус.

З запрашэннем вядучых навукова-даследчых арганізацый Рэспублікі Беларусь быў удакладнены слоўнік, падрыхтаваны І. У. Саламевічам, – з улікам новых рэалій часу, стану гуманітарнай навукі, дасягненняў у галіне багдановічазнаўства. Вызначыўся бліжэйшы план дзеянняў, канстатавалася неабходнасць перагляду і дапрацоўкі раней сабраных матэрыялаў у сувязі са зменай ідэалагічнай каштоўнаснай парадзкі ў грамадстве.

Для рэдакцыйнай калегіі, аўтарскага, рэдактарскага калектываў стала відавочна, наколькі перапынак у працы над выданнем аб'ектыўна паспрыяў назапашванню фактаграфічнай базы. За кароткі па гістарычных маштабах перыяд у нацыянальную культуру былі вернуты выбітныя асобы, якія былі знаёмыя з М. Багдановічам, спрыялі папулярнасці і навуковаму асэнсаванню яго творчасці.

У 1991 г. у Мінску да 100-годдзя з дня нараджэння паэта былі адчынены Літаратурны музей Максіма і яго філіял «Беларуская хатка», якія не толькі сталі важнымі цэнтрамі экспанавання матэрыялаў, звязаных з жыццём і творчай дзейнасцю песняра чыстай красы, яго акружэння, але і ўзялі на сябе ролю лакаматываў навуковай думкі: тут праводзяцца міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі, выдаюцца зборнікі архіўных матэрыялаў. У пачатку XXI ст. набыў свае завершаныя абрысы філіял музея

«Фальварак Ракуцёўшчына», што знаходзіцца ў Маладзечанскім раёне Мінскай вобласці.

Асноўныя кірункі ў галіне багдановічазнаўства ў апошнім дзесяцігоддзі XX ст. – першым дзесяцігоддзі XXI ст. былі непасрэдным чынам звязаныя з грамадска-палітычнай сітуацыяй у Беларусі, набыццём і ўмацаваннем дзяржаўнага суверэнітэту. Адкрытасць архіваў, вяртанне раней забытых імёнаў нацыянальнай гісторыі, актыўны міжкультурны дыялог, далучэнне да сілавога культурнага поля краіны беларускай дыяспары адкрылі новыя далягяды для гэтай галіны айчыннага літаратуразнаўства.

Вехавай падзеяй стала выданне Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі Поўнага збору твораў Максіма Багдановіча ў 3 тамах (1992, 1993, 1995), у якім сабрана ўся вядомая спадчына паэта, зняты купюры з яго твораў. Даследаванні прысвечаны праўдзіваму і поўнаму асвятленню ўзаемадчынненняў М. Багдановіча з дзеячамі беларускага адраджэння, украінскімі пісьменнікамі пачатку XX ст., стварэнню дэталёвага радаводу паэта, увядзенню ў навуковы ўжытак невядомых архіўных матэрыялаў, асэнсаванню месца класіка беларускай літаратуры ў беларускай, славянскай, заходнееўрапейскай, сусветнай культурнай прасторы.

У працы над энцыклапедыяй сышлі розныя пакаленні даследчыкаў. Для навукоўцаў, аматараў творчасці М. Багдановіча засталіся артыкулы вядучых вучоных, якіх ужо з намі няма: Н. Б. Ватацы, М. М. Грынчыка, У. А. Калесніка, Г. А. Кахановіча, Г. В. Кісялёва, Л. К. Тарасюк, У. М. Конана, В. У. Скалабана і інш.

Вялі рэй працы, засталіся нязменнымі стыржавымі прадстаўнікі старэйшага пакалення даследчыкаў: В. П. Рагойша, Т. В. Кабржыцкая, М. І. Мушынскі, Я. А. Гарадніцкі, М. І. Мішчанчук і інш.

Прадстаўнікі малодшага пакалення даследчыкаў (супрацоўнікі НАН Беларусі, выкладчыкі ВНУ) прапанавалі шэраг матэрыялаў, якія адпавядаюць актуальным пытанням сучаснай гуманітарнай навукі.

Былі задзейнічаны супрацоўнікі, а таксама прадстаўлены фонды Літаратурнага музея М. Багдановіча, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Дзяржаўнага музея імя Я. Купалы, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, шэрагу іншых устаноў.

Можна сцвярджаць, што энцыклапедыя «Максім Багдановіч», плён працы некалькіх пакаленняў навукоўцаў, адлюстроўвае стан сучаснага багдановічазнаўства і літаратуразнаўства наогул.

Пры падрыхтоўцы выдання апрабавана новая форма супрацоўніцтва: масмедыйная падтрымка на ўсіх этапах працы з боку навуковага

і метадычнага часопіса «Роднае слова», у якім некалькі гадоў вялася рубрыка «У энцыклапедыю «Максім Багдановіч». Часопісныя публікацыі стымулявалі актыўнасць даследчыкаў, дазвалялі падаваць сціслы даведачны матэрыял у пашыраным варыянце, падказвалі новыя тэмы: успрыманне творчасці паэта вачыма нашаніўскіх сучаснікаў, М. Багдановіч і параўнальнае літаратуразнаўства, жыццё і творчасць паэта ў інтэрнэт-прасторы і г. д.

Заклучэнне. Энцыклапедыя «Максім Багдановіч» – вехавая падзея ў гісторыі нацыянальнай культуры, дзякуючы якой падсумавана фактаграфічная база жыцця і творчасці паэта, прадэманстравана ступень навуковай спеласці багдановічазнаўства як галіны беларускага літаратуразнаўства, сістэмнасць і цэласнасць асэнсавання спадчыны класіка беларускай літаратуры.

Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што выданне, якое стала плёнам працы некалькіх пакаленняў навукоўцаў, адпавядае стану сучаснага багдановічазнаўства і літаратуразнаўства ўвогуле. Гэта першае выданне. Час, новыя гарызонты айчыннай гуманітарыстыкі прыўнясуць свае карэктывы. Але і ажыццёўленае выданне, адрасаванае шырокай чытацкай аўдыторыі, ужо гісторыя сама па сабе.

Адным з першых афіцыйных прызнанняў стала перамога ў 51-м нацыянальным конкурсе «Мастацтва кнігі – 2012»: выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі» было прызнана лепшым у намінацыі «Залатыя скрыжалі» (лепшае даведачна-энцыклапедычнае выданне) – за энцыклапедыю «Максім Багдановіч».

Літаратура

1. Белов, С. В. Достоевский и его окружение: энциклопедический словарь / С. В. Белов. – СПб., 2001.
2. Большаков, Л. Н. Оренбургская толстовская энциклопедия: Материалы. Поиски. Исследования. Хроника / Л. Н. Большаков. – Оренбург, 1997.
3. Большаков, Л. Н. Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет, 1847–1858 / Л. Н. Большаков. – Оренбург, 1997.
4. Большаков, Л. Н. Оренбургская пушкинская энциклопедия: Путешествие – 1833. Реалии «Истории Пугачева». Прототипы «Капи-

танской дочери». Исследователи и интерпретаторы / Л. Н. Большаков. – Оренбург, 1997.

5. Вацуру, В. Э. Лермонтовская энциклопедия. К истории создания / В. Э. Вацуру // Русская литература. – 1978. – № 4. – С. 157–160.

6. Замятинская энциклопедия. Лебедянский контекст / ред. Л. В. Полякова. – Тамбов; Елец, 2004.

7. Лермонтовская энциклопедия / гл. ред. В. А. Мануйлов. – М., 1981. – 784 с. – (2-е изд. – 1999).

8. Лотман, Ю. М. «Лермонтовская энциклопедия» и проблема построения персональных литературных энциклопедий / Ю. М. Лотман, М. Ю. Лотман // Лотмановский сборник. – 1995. – Т. 1. – С. 89–95.

9. Малофеева, Н. Н. Отечественные персональные литературные энциклопедии / Н. Н. Малофеева // Научная книга. – 2000. – № 3.

10. Мейлах, Б. С. О задачах и принципах создания Пушкинской энциклопедии / Б. С. Мейлах // Русская литература. – 1974. – № 2.

11. Наседкин, Н. Н. Достоевский: энциклопедия / Н. Н. Наседкин. – М., 2003.

12. Николаев, В. Шекспир: энциклопедия / В. Николаев. – М., 2007.

13. Пушкин и мировая литература: материалы к Пушкинской энциклопедии. – СПб., 2004.

14. Соколов, Б. Булгаков: энциклопедия / Б. Соколов. – М., 1996.

15. Соколов, Б. Гоголь: энциклопедия / Б. Соколов. – М., 2007.

16. Творчество В. М. Шукшина: энциклопед. словарь-справочник: в 3 т. – Барнаул, 2005. – Т. 1–2.

17. Шевченківський словник: в 2 т. / Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН Української РСР; головна редакція Української Радянської Енциклопедії; редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (відповідальний редактор) [та інш.]. – Київ, 1976–1977.

18. Францыск Скарына і яго час: энцыклапедычны даведнік / БелСЭ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1988.

19. Умников, С. Д. Краткая ахматовская энциклопедия: от А до Я. Тысяча слов – кратких справок / С. Д. Умников. – Л., 1991.

20. Янка Купала: энцыклапед. даведнік / БелСЭ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1986.

Паступіла 15.06.2012